

RAMİL ƏKBƏR oğlu BAYRAMOV
Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, elmi işçi
Bakı Dövlət Universiteti
PƏRVİN EYVAZ oğlu EYVAZOV
Elmi işçi
Bakı Dövlət Universiteti

HEYDƏR ƏLİYEVİN DİL SİYASƏTİNDƏ “AZƏRBAYCAN DİLİ” ANLAYIŞI

Ümummilli lider Heydər Əliyev Azərbaycan tarixində öz fəaliyyəti ilə dərin izlər qoyan, xalqımızın yaddaşına əbədi həkk olan böyük xilaskar və dahi liderdir. Onun hakimiyyətdə olduğu illərdə ölkəmizin bütün sahələrdə inkişafı, dövlət müstəqilliyimizin, ərazi bütövlüyümüzün və suverenliyimizin qorunması istiqamətində gördüyü işlər bu gün də uğurla öz bəhrəsini verir, bu siyasi kurs layiqincə davam etdirilir. Dahi rəhbərin çoxsaxəli irsini əks etdirən cild-cild kitablar yazılsa da, hesab edirik ki, bu, hələ də kifayət deyildir, onun fəaliyyəti hər dövrdə araşdırılmalı və irsi gələcək nəsillərə aşılmalıdır.

Ulu öndərin dövlətçilik fəaliyyətinin əsasında dayanan əsas məsələlərdən biri də onun ana dilinə münasibəti, milli dil uğrunda mübarizəsi, ümumən, özünəməxsus dil siyasətidir. Azərbaycançılıq məfkurəsinin tərkib hissəsi kimi ana dilinin nüfuzunun dövlət və cəmiyyət səviyyəsində yüksəldilməsi, onun tətbiqi və təbliği işinin genişləndirilməsi istiqamətində böyük əmək sərf etmiş dahi liderin bu sahədəki fəaliyyəti o qədər dərin mahiyyət və xalqımız üçün mühüm əhəmiyyət kəsb edir ki, bu mövzunun öyrənilməsi hər dövrdə öz aktuallığını qoruyub saxlayacaqdır. Sözsüz ki, bu mövzuda yazılan hər bir əsər (zamanından asılı olmayaraq) özü ilə yeniliklər və yeni yanaşmalar gətirəcək, gələcək illərdə həyata keçiriləcək dil quruculuğuna önəmli təsir göstərəcəkdir.

Məlum olduğu kimi, Azərbaycan dilinin siyasi arenada önə çıxması və möhkəmlənməsinin əsasında, ilk növbədə, Ulu öndərin ana dilini mükəmməl bilməsi və ana dilinə dərin sevgisi dayanırdı. O, digər

keyfiyyətləri ilə (ağlı, uzaqgörənliyi, müdrikliyi, fəaliyyəti, ümumən həyatı) yanaşı, bu xüsusiyyəti ilə də hər bir Azərbaycan vətəndaşına örnək şəxsiyyətdir. Belə ki, Ulu öndər hər zaman Azərbaycan ədəbi dilində səlis danışdı, əsl natiqlik nümayiş etdirirdi. Çıxışlarının birində qeyd edirdi ki, “Azərbaycan dili zəngin və ahəngdar dildir, dərin tarixi köklərə malikdir, şəxsən mən öz ana dilimi çox sevir və bu dildə danışmağım la fəxr edirəm” [7, s. 3]. Göründüyü kimi, onun bu keyfiyyəti hər kəs üçün ibrət dərslidir. Təbii ki, hər birimiz dahi şəxsiyyətin xalqına və dilinə münasibətindən görüb-götürməliyik, bütövlükdə onun ibrətamiz həyat yolundan öyrənməli və bəhrələnməliyik.

Ulu öndər Heydər Əliyevin dil siyasəti özünəməxsus möhkəm prinsiplər əsasında qurulmuşdur ki, professor Nizami Xudiyev bunları üç yerə ayırır:

“1. Bu siyasət, hər şeydən öncə, demokratiklik prinsipinə əsaslanır. Bu demokratiklik isə, birinci növbədə hər bir məsələnin həllində xalqın, o cümlədən geniş ziyalı kütləsinin rəyinin nəzərə alınması zəminində yaranması ilə əlamətdardır..

2. Heydər Əliyevin dil siyasətinin əsaslandığı prinsiplərdən biri də dəqiqlik, uzaqgörənlikdir.

3. Heydər Əliyevin dil siyasətinin əsaslandığı prinsiplərdən biri də dillə bağlı bütün məsələlərə münasibətdə obyektivlikdir” [9].

Ulu öndərin dil siyasətində diqqət çəkən ən mühüm məsələlərdən biri dövlət dilinin adlandırılması və onun taleyi idi. Məlumdur ki, müxtəlif vaxtlarda Azərbaycan xalqını öz kökündən ayırmaq, kimliyini unutturmaq, bütövlükdə manqurtlaşdıraraq, məhv etmək niyyəti ilə onun dilinə əl uzatmışlar. Onu müxtəlif cür adlandırmışlar, yazısında müxtəlif əlifbalar tətbiq etməklə uçuruma sürükləmişlər və s. Lakin xalqın içindən çıxan ziyalılardan və ziyalı təfəkkürlü insanların gərgin mübarizəsi və fədakarlığı sayəsində bu gün qürurla deyə bilərik ki, biz öz dilimizi yad təsirlərdən qoruya bilmişik, bugünkü mükəmməl və zəngin bir dilə sahib olmuşuq. Məhz Heydər Əliyev xalqın içindən çıxan fədakar ziyalı kimi ana dilimizi hər cür təhdidlərdən, uçurumlardan, yox olma təhlükəsindən qorudu. Çünki Ulu öndərimiz yaxşı bilirdi ki, istənilən bir xalqın, millətin ana dili onun milli varlığının, milli kimliyinin göstəricisi və pasportudur. Ana dilinə dəyən zərbə elə xalqın özünə dəymiş kimidir.

Bu baxımdan Azərbaycanda ana dilimizin siyasi mənzərəsinin nizamlanması, ümummilli maraqlar kontekstində inkişafı Ulu öndər H.Əliyevin adıyla bağlıdır. N.Xudiyevin də qeyd etdiyi kimi, “Bu gün ana dilimizin dövlət statuslu dillər arasında olmasına görə biz hamımız məhz Heydər Əliyevə borcluyuq” [5, s. 328].

Ulu öndər hələ 1969-cu ildə ölkə rəhbərliyinə gəldiyi andan başlayaraq, uğurla yürütdüyü dil siyasəti respublikamızda dilin ictimai, mədəni, sosial və siyasi əhəmiyyətini aktuallaşdırmış, Azərbaycan dilinin dövlət dili müstəvisində hüquqi mövqeyini müəyyənləşdirmiş və möhkəmləndirmişdir. A.Axundov bu istiqamətdə yazır ki, “... dövlət dili hər hansı bir dövlətin dilidir, onun varlığı üçün dövlətin olması zəruridir. Heydər Əliyev dövlət dili haqqında danışarkən, bu vacib və ən mühüm şərtə dəfələrlə aydınlıq gətirib: “Dövlət dili statusu almaq üçün gərək dövlət olsun. Əgər bir dil bir dövləti təmsil etmirsə, o dilə nə deyirsən de, o, dövlət dili ola bilməz” [1, s. 3]. Bu mənada, onun dil siyasətinin əsas tərkib hissəsi olan dil və dövlət, dil və millət konsepsiyası dilin milli, ictimai və etnoloqviq mexanizmini dəqiqləşdirməyə və təkmilləşdirməyə yönəlmişdir. H.Əliyevin dil və dövlət, dil və millət konsepsiyasında diqqəti çəkən məqamlar: dil və dövlət; dil və millət; dil və milli mənlik; dil və milli ərazi şəklində sistemləşdirilə bilər.

“Heydər Əliyevin dil və dövlət problemi sahəsindəki fəaliyyətinin iki cəhətini xüsusi qeyd etmək olar:

1) Azərbaycan dilinin defakto dövlət dili olması uğrunda mübarizə və 2) dövlət dilimizin adı sahəsində gördüyü iş” [1, s. 4].

İkinci məsələdə həmişəyaşar liderimizin mövqeyi qətidir: “Xalqı xalq edən, milləti millət edən onun ana dilidir. Layiqli ana dili olmayan, ana dilindən bəhrələnmə bilməyən xalq, millət ola bilməz” [4, s. 82]. Sözügedən konsepsiyada dil və milli mənlik məsələsi də aktuallığı ilə seçilir. Millətin millət olmasında milli mənliyin yolu sözsüz ki, dildən keçir. 80-ci illərdə SSRİ-də milli oyanışın genişləndiyi və tədqiqat obyektinə çevrildiyi bir dövrdə məşhur sovetoloq H.Seton-Uotesk yazır: “Milli mənlik şüurunun əsaslandığı son amil, o cümlədən bizim dövrümüzdə ən mühüm amil dildir” [8, s. 69]. Milli mənliklə etnik mənliyin qarşılaşdırılması uzun müddət təcrübədən keçməsə də, 1995-ci ildə dövlət dilinin adının müəyyənləşməsi proseslərində hər iki anlayışın sərhədi təyin olundu. Belə ki, respublikamızın yeni konstitusiya layihəsini hazırlayan komissiyanın iclasında H.Əliyev çox böyük qətiyyətlə dedi: “Bilin ki, biz müstəqil dövlət kimi dünyada artıq yerimizi tutmuşuq. Ona görə də hansı qərar qəbul edəcəyiksə, gərək bu, milli mənliyimizə, milli məğrurluğumuza toxunmasın” [4, s. 59].

Ulu öndərin dil və dövlət, dil və millət konsepsiyasında dil və milli ərazi problemi isə Azərbaycan ərazisində yaşayan azsaylı xalqların ana dillərinin qorunmasına və Azərbaycan dilinin ümumüsiyyət vasitəsi kimi formalaşmasına xidmət edir.

Beləliklə, bütün bu deyilənlərə əsaslanaraq, Azərbaycanda Heydər Əliyevin dil siyasətinin aşağıdakı istiqamətlərini qeyd edə bilərik:

- 1) 1969-cu ildən başlayaraq, ana dilimizin hüquqi mövqeyinin tənzimlənməsi və 1978-ci il konstitusiyasında dövlət dilinin taleyi;
- 2) Dövlət müstəqilliyinin bərpasından sonra ana dilimizin dövlət siyasətinin əsas prioritetlərindən birinə çevrilməsi və dövlət dilinin adının müəyyənləşdirilməsi;
- 3) Azərbaycan Respublikasında yaşayan digər millətlərin – etnik qrupların ana dillərinin qorunması və Azərbaycan dilinin ümumüsiyyət vasitəsi kimi sabitləşməsi.

Ötən əsrin 70-ci illərində respublikamızın müxtəlif sahələrində əsaslı dönüş yaradan H.Əliyev heç şübhəsiz ki, dil məsələsinə də laqeyd qala bilməzdi. Azərbaycan dilinə münasibət məsələsində görkəmli dövlət xadiminin mövqeyi Moskvanın mövqeyindən kəskin fərqlənirdi. Lakin qeyd edək ki, həmin mövqə eyni zamanda analitik məzmunu malik idi; yəni Azərbaycan dilinin dövlət strukturunda hakim mövqəyə malik ola bilməsi və digər dillərin işlədilməsinə qoyulacaq məhdudiyətlərin açıq-aşkar hiss etdirilməsi etnik ziddiyyətləri qızıqdıra bilərdi. H.Əliyev Azərbaycan əhalisinin etnik tərkibini, respublikanın milli-ictimai marağını nəzərə alıb Moskva ilə ən uğurlu kompromis şəraitində özünəməxsus “dil siyasəti” yürüdü ki, bu siyasətin də başlıca məqsədi ana dilini inkişaf etdirmək, qanuni şəkildə dövlət dilinə çevirmək idi. O, bütün mürəkkəbliyi ilə dərk edirdi ki, Moskva ruslaşdırma siyasəti yürüdür, lakin bu qeyri-humanist, antibəşəri siyasət müxtəlif vasitələrlə pərdələnir, bir çox xalqların dilləri kimi Azərbaycan dili də dövlətçilikdən və inzibati-idarə sistemindən sıxışdırılır. Və bu mənfur siyasət xalqını sevən rəhbərdə daxili etiraz doğurmaya bilməzdi.

1977-ci ildə Azərbaycan SSR-nin yeni konstitusiya layihəsi hazırlanarkən buraya dövlət dili haqqında maddənin daxil edilməsinə qarşı Moskvanın güclü müqaviməti H.Əliyevi bu məsələdə ehtiyatlı, “incə” davranmağa məcbur edirdi. Hadisələrin gedişatı göstərirdi ki, Moskva milli dirçəlişə səbəb ola biləcək hər hansı tədbirin qarşısını almaq üçün hər cür təxribata, xüsusən də etnik ziddiyyətlər törətməyə hazırdır. Həmçinin Azərbaycan dilinin dövlət dili kimi təsbit edən maddənin konstitusiya layihəsindən çıxarılması barədə qızğın çıxışların da ardı-arası kəsilmirdi. Məsələn, müzakirələrin gərgin getdiyi bir zamanda Ukrayna KPMK-nın I katibi Şerbitski ilə H.Əliyevin çox ciddi mübahisələri də olmuşdu. Şerbitski iddia edirdi ki, əgər müttəfiq respublikalardan biri öz dövlət dilinin adını konstitusiyada göstərsə, Ukrayna da bunu etməlidir. Ümummilli Liderimiz ona konkret cavab vermişdi: “Mən ona dedim ki, sizə heç kim mane olmur. Siz bizdən də böyük respublikanız və Sovetlər İttifaqında sizin xüsusi çəkiniz bizimkindən qat-qat artıqdır. Siz istəsəniz bunu yazı bilərsiniz. Ancaq siz bizə niyə mane olursunuz? Mübahisəmiz çox gərgin oldu” [2, s. 198]. Beləliklə, ümummilli liderin qətiyyəti və əzmkarlığı nəticəsində 1978-ci il konstitusiyasının 73-cü maddəsində Azərbaycan SSR-nin dövlət dilinin Azərbaycan dili olması öz təsdiqini tapdı.

Artıq qeyd edildiyi kimi bu heç də asan başa gəlmədi. Bu barədə Ulu öndərin özü belə deyirdi: “Mən bunu bildirmək istəyirəm ki, biz 1977-1978-ci illərdə Azərbaycan Konstitusiyasına “Azərbaycanın dövlət dili Azərbaycan dilidir” yazmağa çalışanda bizə Moskvadan deyirdilər ki, axı, SSRİ Konstitusiyasında bu yoxdur və siz nə üçün yazırsınız? Deyirdilər ki, bizdə yoxdur, sizdə də olmamalıdır” [1, s. 5]. Göründüyü kimi, yuxarı dairələr Ulu Öndərin qarşısında hansı tutarlı faktları qoymağa çalışsa da, onun qətiyyəti, mübarizliyi və milli təssübkeşliyi qələbə qazandı. Ona görə də belə deyə bilərik ki, “1978-ci il Konstitusiyası həqiqətən Heydər Əliyevin öz dövləti, öz xalqı, öz vətəni qarşısında göstərdiyi böyük xidmət idi. Belə çətinliklə əldə edilmiş qələbəyə görə sonrılar Respublika Prezidenti aşağıdakı sözləri deməkdə min dəfə haqlı idi: “Ona görə də dilimizin dövlət dili statusu alması yalnız və yalnız 1978-ci ildə qəbul edilmiş konstitusiyada olubdur. O vaxta qədər bizim dilimiz dövlət dili statusu almayıbdır. Hamı bu həqiqəti bilməlidir” [1, s. 7].

Dövlət müstəqilliyinin bərpasından sonra ölkənin bütün sahələrində yaranan xaos ana dilimizin də dövlət müstəvisində mövqeyinin düzgün tənzimlənməsinə gətirib çıxarmışdı. Bu barədə verilən qərarlar, aparılan müzakirələr qışqırıqlarla, emosiyalarla, subyektiv yanaşmalarla məhdudlaşdı. Yəni konkret addımlar atılması üçün vahidlik, obyektivlik, demokratiklik prinsiplərinin işə salınması lazım idi. Həm də bütün bunların fəvqündə dayanan, xalqın tarixinə, mədəniyyətinə, psixologiyasına yaxından bələd olan və ən əsası, bütün bunları özündə cəmləşdirən ana dilimizi dərinləndirən, duyan şəxsiyyətə ehtiyac duyulurdu. Məhz H.Əliyev xalqımızın taleyüklü məsələlərinin qloballaşdığı bir zamanda Tanrının bizə bəxş etdiyi misilsiz sərvət idi. Onun hakimiyyətə qayıdışı bütün sahələrdə olduğu kimi, ana dilimiz Azərbaycan dilinin

də dövlət siyasətinin əsas prioritetlərindən birinə çevrilməsini uğurla reallaşdırdı. Eyni zamanda dövlət xadiminin yürütdüyü perspektivli dil siyasəti etnolingvistik proseslərin öz axarına salınmasına və düzgün tənzimlənməsinə geniş imkanlar açdı. Bu dövrdə diqqəti çəkən ən aktual və tələyüklü problem konstitusiyaya aktında əksini tapacaq dövlət dilinin adı məsələsi idi.

Qısaca olaraq qeyd edək ki, tarixən dilimiz “türk dili” linqvonimi ilə tanınsa da, hələ ilk orta əsrlərdən hansı dairələrdə ona Azərbaycan dili də demişlər və bu ənənə sonralar da davam etmişdir¹. XIX əsrdəki Azərbaycan-tatar ləhcəsi; türk-Azərbaycan dili və “Kəşkül” qəzetində işlənən “Azərbaycan dili” sözü anlayışları göydəndüşmə olmayıb, məhz tarixi gəlişin nəticəsidir [3, s. 38].

Ötən yüzilliyin 90-cı illərinin əvvəllərində Azərbaycanda milli azadlıq hərəkatının gedişində ana dilinin ictimai-siyasi nüfuzunun güclənməsi H.Əliyevin vaxtilə yürütdüyü siyasətin bilavasitə nəticəsi idi. Lakin həmin illərdə başqa sahələrdə olduğu kimi, dil quruculuğu, dil siyasəti, geniş anlamda dil mədəniyyəti sahələrində hədsiz hərc-mərcliyə yol verilirdi. Azərbaycan Prezidentinin 22 dekabr 1992-ci il tarixli qanunu mahiyyət etibarilə dilimizin uzun illərdən bəri qazanılmış siyasi nüfuzunu zədələməkdən başqa heç nəyi əks etdirmirdi. Ən acınacaqlı məqam isə dövlət dilinin adının müəyyənlişməsində siyasi-ideoloji aspektin nəzərə alınmaması idi. Sonralar həmin məsələ ilə əlaqədar H.Əliyev deyirdi: “1992-ci ilin dekabrında Azərbaycanın Milli Məclisində dövlət dili haqqında məsələ müzakirə edilmişdi. Bu müzakirə nəticəsində qəbul olunub ki, Azərbaycanın dövlət dili türk dilidir”. Və daha sonra ölkə rəhbəri fikrini belə davam etdirir: “Mən bu qərarı şəxsən özüm üçün araşdırdım və məlum oldu ki, burada özbaşnalığa, volyuntarizmə yol verilə bilər” [4, s. 55].

Heydər Əliyevin siyasi uzaqgörənliyi, demokratizmi ən yüksək səviyyədə özünü dövlət dilinin adı ilə bağlı demək olar ki, şəxsi təşəbbüsü ilə keçirdiyi müzakirələrdə bir daha göstərdi. Belə ki, 1995-ci il oktyabrın 31-də AMEA-nın Rəyasət Heyətinin binasında keçirilən yığıncaqda H.Əliyevin nitqi dil məsələsinin yalnız dövlətçilik-qanunçuluq baxımından deyil, həmçinin elmi-filoloji baxımdan da şərhinə görə tarixi əhəmiyyətli çıxış idi. Ümummilli Lider “Azərbaycan dili”, yaxud “Azərbaycan türkcəsi” ilə “türk dili”, yaxud “Türkiyə türkcəsi” arasında fərq olduğunu, Türkiyədə azərilərin etnik-mədəni bir cəmiyyət kimi fərqləndirdiklərini qeyd etməkdə tamamilə haqlı idi: “Gənc vaxtımda türk dilini öyrənmişdim, hətta mənim lüğətim də olubdur – “Azərbaycan-türk lüğəti”, sonra “Türk-rus lüğəti”. Mən bununla gənclik vaxtımda məşğul olmuşam... Mən türkcə danışılan sözlərin ola bilsin bir faizini – iki faizini başa düşürəm. Ama bu o demək deyil ki, hamı başa düşə bilər. Hesab edirəm ki, mənimlə başqalarının fərqi var” [4, s. 77].

A.Qəribli yazır: “Fikrimizcə, Ümummilli liderin bu mülahizələrində “Azərbaycan dili” anlayışının təşəkkülü tarixini daha dərinlən anlamaq üçün ciddi ideya-metodoloji bir məqam vardır ki, o da “nəhayət, XX əsrin axırlarında biz bu məsələləri tam aydınlaşdırmalıyıq və bu məsələyə nöqtə qoymalıyıq” müddəasından ibarətdir. Xüsusilə o baxımdan ki, müstəqilliyin ilk illərində “Azərbaycan dili” anlayışına münasibətdə hər halda müəyyən tərəddüdlər, mübahisələr ortaya çıxmaqla onun (anlayışın) mövqeyinin heç də tamamilə möhkəm olmadığını göstərdi” [6, s. 127].

Həmçinin H.Əliyev azərbaycanlıların etnik baxımdan fərqlənməsi məsələsinə də düzgün şəkildə yanaşır: “Türkiyədə eşitmişəm deyirlər ki, bir milyona qədər azəri var. Yəni azərbaycanlıdır. Bilirsiniz ki, baxmayaraq orada hamı türkdür, amma yenə seçilir ki, bunlar azərilərdir” [4, s.77]. Türkiyə türklərinin özlərinin də azəriləri ölkə daxilində fərqləndirmələri, H.Əliyevin qeyd etdiyi kimi, bu xalqlar arasında milli-mənəvi fərqlərin olmasının nəticəsidir.

Məsələnin elmi tərəfinə gəlincə, onu deyək ki, ümumiyyətlə, müasir türkologiya türk xalqları arasında etnik-mədəni münasibətləri, fərqləri kifayət qədər aydın metodoloji mövqedən müəyyənləşdirməmişdir ki, bu da məsələyə yanaşmada bir sıra qeyri-dəqiq mülahizələrin meydana çıxmasına səbəb olur. Hətta Sovet türkologiyasında türk xalqlarının etnogenezinin heç də həmişə onların qlottogenezi ilə uyğun gəlmədiyini əks etdirən qeyri-elmi müddəalara da rast gəlinirdi. İndi ona görə də türk xalqlarının bir-birindən fərqləndiyini söyləyəndə məsələni düzgün analiz etməyən bəzi tədqiqatçılar türk xalqlarının bu və ya digər dərəcədə eyni xalq olduğunu müdafiə edirlər. Ona görə də H.Əliyev dövlət dilinin adının dəqiqləşdirilməsi ilə əlaqədar keçirdiyi iclaslarda qeyri-elmi yanaşmalara tənqidi münasibətini dəfələrlə bildirirdi: “Mən keçən dəfə dedim, bizim məktəblərdə, dərslərdə, məktəbə təzə gələn uşaqların dərslərlərində “ana dili” “türk dili” yazılıb, “Azərbaycan dili” yazılmayıb, belə buraxıblar. Ancaq buna

¹ Qeyd edək ki, dilimizin tarixən bir-birinə yaxın olan terminlərlə müxtəlif cür adlandırılması ayrı-ayr tədqiqatçılar tərəfindən fikir ayrılığı yaratmış, bu günün özündə də fərqli yanaşmalar davam etməkdədir.

baxmayaraq, mən hiss etmirəm ki, əhali, camaat hardasa deyir ki, bizim ana dilimiz, dövlət dilimiz “türk dili”dir” [4, s. 85].

Deməli, dövlət dilimizin adının “türk dili” olması elmi əsasdan uzaqlaşdığı kimi, dilimizin siyasi arenada mövqeyi məsələsini də mürəkkəbləşdirə bilərdi: Məsələdən xəbəri olmayan külli-miqdarda adam da vardı ki, onlara elə gəlirdi ki, biz bir halda Rusiyadan ayrıldıq, deməli, Türkiyəyə yaxınlaşırıq, ona görə də öz dilimizi atıb türk dilində danışacağıq; Azərbaycanda yaşayan müxtəlif etnosların nümayəndələri, xüsusilə, onların siyasi və mədəni liderləri, ideoloqları qəti şəkildə türk dilinin əleyhinə çıxış etdilər, hətta ifrata varacaq qədər sərt mövqe tutdular; Eyni zamanda, ana dilimizin bu cür adlandırılması dilimizin beynəlxalq aləmdə tanınması və yayılmasını məhdudlaşdırırdı. Necə ki, vaxtilə (1992) verilən qanun bu məsələdə öz perspektivsizliyini təsdiq etmişdi. Belə ki, həmin dövrdə ABŞ-ın Vaşinqton Universitetində şərq dillərinin öyrənilməsi zəminində Azərbaycan dilinin də tədrisinin zəruriliyi ilə bağlı azərbaycanlı alimlərdən bir neçəsi həmin universitet rəhbərliyi qarşısında məsələ qaldırmışdı. İlk olaraq universitet rəhbərliyi ilə razılıq əldə olunmasına və tədris proqramının hazırlanmasına baxmayaraq, sonda verilən qərar, gəlincə qənaət böyük təəssüf doğurdu: “Sizə verdiyimiz vədə əməl edə bilməyəcəyik. Çünki sizin dövlət diliniz Azərbaycan dili yox, türk dilidir, respublikanızın Milli Məclisi də dövlət dilinin türk dili olduğunu təsdiq edib. Fakültədə isə bildiyiniz kimi, türk dili tədris olunur və iki türk professorumuz var” [4, s. 91].

Beləliklə, məsələnin ciddiliyini nəzərə alan görkəmli dövlət xadiminin mütəxəssislərin iştirakı ilə keçirdiyi geniş müzakirələr mövcud problemin həlli üçün kifayət qədər məhsuldar oldu və mövcud müzakirələrin nəticəsində verilən düzgün qərara əsasən, 1995-ci ildə qəbul olunmuş Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasının 21-ci maddəsində dövlət dilinin adı “Azərbaycan dili” kimi qeyd edildi.

Nəhayət, Ulu öndərin ana dilimizlə bağlı fəaliyyəti və ümumilikdə dil siyasəti ilə bağlı qeyd olunanlara yekun vuraraq, aşağıdakı qənaətlərimizi qeyd edə bilərik:

- Heydər Əliyev öz ana dilini mükəmməl bilirdi və dərin məhəbbətlə sevirdi.

- O, ana dilimizi qorumaqla, ona qayğı göstərməklə, onun müstəqil inkişafı, azadlığı uğrunda mübarizə aparmaqla xalqını bir sıra təhlükələrdən qorumuş, gələcəyini, müstəqilliyini əbədi etmiş oldu.

- Ana dilimizin istər müstəqil dövlət dili kimi mövcudluğu, istər dünyə miqyasında tanınmasında Ümummilli liderimizin xidmətləri danılmazdır.

- Sovet Rusiyası dönməndə yüksək tribunallarda Azərbaycan dilində nitq söyləmək qadağan olduğu, bir sıra dairələrdə istifadəsi mümkün olmayan bir vaxtda – 1969-cu ildə hakimiyyətə hələ Ulu öndər sanki ana dilimizə yeni bir nəfəs verərək həyata qayırdı.

- Heydər Əliyev özünün dil siyasətində Azərbaycan dili anlayışına xüsusi diqqət göstərirdi və sanki bir dilçi professor kimi məsələlərə elmi mövqedən yanaşır, şərhələr, təhlillər aparır, alimlərdən bir sıra sualları cavablandırmaqlarını xahiş edirdi.

- Hazırda dövlət başçımız cənab İlham Əliyev öz fəaliyyəti ilə Ulu öndər Heydər Əliyevin dil siyasətinə sadıq qalır, onun ana dilimizlə bağlı verdiyi fərman və sərəncamlar dilimizə dövlət qayğısının və bu sadıqlığın bariz göstəriciləridir.

İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT

1. Axundov A. Heydər Əliyev və dil və dövlət problemi // Axundov A. Seçilmiş əsərləri (II cild). Bakı: Elm və təhsil, 2012, 464 s., səh: 3-21
2. Eyvazov P. Azərbaycan Respublikasının qanunvericilik aktlarında Azərbaycan dilinin hüquqi mövqeyi. Ümummilli lider H.Əliyevin 85 illik yubileyinə həsr olunmuş elmi konfransın materialları. Bakı: BDU, 2008, səh.198
3. Hacıyev T. Azərbaycan ədəbi dilinin tarixi. I hissə. Bakı: Elm, 2012
4. Xudiyev N. Heydər Əliyev və Azərbaycan dili. Bakı: Təhsil, 1997
5. Xudiyev N. Heydər Əliyev fenomeni // Xudiyev N. Zamanın axarı ilə (IV cild) I hissə. Bakı: Elm və təhsil, 2013, 788 s., səh: 326-339
6. Qəribli A. Azərbaycan dili anlayışının tarixi. Bakı: Elm və təhsil, 2017, 152 s.
7. Maqsudov E. Poetik-praktik Azərbaycan dili. Bakı: Nurlan, 2011, 196 s.
8. Məmmədova P. Atatürkün dil siyasəti. Bakı: Nurlan, 2003
9. <https://haydaraliyevcenter.wordpress.com/heyder-eliyev/heyd%C9%99r-%C9%99liyevin-dil-siyas%C9%99ti/>

Ramil Əkbər oğlu Bayramov

Pərvin Eyvaz oğlu Eyvazov

Heydər Əliyevin dil siyasətində Azərbaycan dili anlayışı

Xülasə

Məqalədə Azərbaycan xalqının Ümummilli Lideri Heydər Əliyevin dil siyasətindən, xüsusilə də onun Azərbaycan dili anlayışına münasibətindən danışılır. Qeyd olunur ki, Azərbaycan dilinin dövlət dili statusu almasında H.Əliyevin müstəsna xidmətləri olmuşdur. O, hələ 1969-cu ildən başlayaraq, ana dilimizin dövlət dili statusu alması uğrunda gərgin mübarizə aparmış və nəhayət, çətinliklə də olsa, istəyinə nail olmuşdur.

Müstəqillik illərində isə ana dilimizin adlandırılması ilə bağlı müxtəlif fikirlərin olmasına baxmayaraq, H.Əliyev ana dilimizin adlandırılmasında həm elmi, həm milli, həm də siyasi mövqe nümayiş etdirir və haqlı olaraq konstitusiyada ana dilimizin Azərbaycan dili adı ilə təsbit olunmasının tərəfdarı olduğunu bildirir. Nəhayət, xalqın fikri ilə ana dilinin və Azərbaycan xalqının xilaskarı olan H.Əliyevin fikri üst-üstə düşmüş, konstitusiyada dövlət dili kimi Azərbaycan dili verilmişdir.

Açar sözlər: Heydər Əliyev, dil siyasəti, Azərbaycan dili, dövlət dili, dil və millət.

Рамиль Акпер оглы Байрамов

Первин Эйваз оглы Эйвазов

Понятие Азербайджанского языка в языковой политике Гейдара Алиева

Резюме

В статье говорится о языковой политике общенационального лидера азербайджанского народа Гейдара Алиева, в частности о его отношении к понятию азербайджанского языка. Отмечается, что при получении азербайджанским языком статуса государственного языка Х.У Алиева были исключительные заслуги. Еще с 1969 года он вел напряженную борьбу за то, чтобы наш родной язык получил статус государственного, и, наконец, с трудом добился своего.

Несмотря на то, что в годы независимости существовали различные мнения по поводу названия родного языка, Г.Алиев демонстрирует как научную, национальную, так и политическую позицию в наименовании родного языка и по праву выступает за закрепление в Конституции родного языка во имя азербайджанского. Наконец, Г. Алиев, который по мнению народа является спасителем родного языка и Азербайджанского народа. Мнение Алиева совпало, в Конституции Азербайджанский язык указан как государственный.

Ключевые слова: Гейдар Алиев, языковая политика, азербайджанский язык, государственный язык, язык и нация

Ramil Akbar oglu Bayramov

Parvin Eyvaz oglu Eyvazov

The concept of the Azerbaijani language in Heydar Aliyev's language policy

Summary

The article discusses the language policy of the National Leader of the Azerbaijani people Heydar Aliyev, especially his attitude to the concept of the Azerbaijani language. It is noted that H.Aliyev had exceptional services in obtaining the status of the state language of the Azerbaijani language. Since 1969, he has struggled to get the status of our native language as the state language, and finally, albeit with difficulty, achieved his goal.

Despite the different views on the naming of our native language during the years of independence, Heydar Aliyev demonstrates a scientific, national and political position in the naming of our native language and rightly states that he supports the establishment of our native language as Azerbaijani in the constitution. Finally, the opinion of the people coincided with the opinion of the mother tongue and the savior of the Azerbaijani people, H.Aliyev, and the constitution gave the Azerbaijani language as the state language.

Key words: Heydar Aliyev, language policy, Azerbaijani language, state language, language and nation